

Early Journal Content on JSTOR, Free to Anyone in the World

This article is one of nearly 500,000 scholarly works digitized and made freely available to everyone in the world by JSTOR.

Known as the Early Journal Content, this set of works include research articles, news, letters, and other writings published in more than 200 of the oldest leading academic journals. The works date from the mid-seventeenth to the early twentieth centuries.

We encourage people to read and share the Early Journal Content openly and to tell others that this resource exists. People may post this content online or redistribute in any way for non-commercial purposes.

Read more about Early Journal Content at http://about.jstor.org/participate-jstor/individuals/early-journal-content.

JSTOR is a digital library of academic journals, books, and primary source objects. JSTOR helps people discover, use, and build upon a wide range of content through a powerful research and teaching platform, and preserves this content for future generations. JSTOR is part of ITHAKA, a not-for-profit organization that also includes Ithaka S+R and Portico. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

THE BLESSING בונה ירושלים IN THE LITURGY.

According to the statement of R. Abun 1 the prayer for the rebuilding of Jerusalem occurs three times in the fixed portion of the Liturgy; in the Grace after Meals, in the Eighteen Benedictions, and in the Š'ma'. It is obvious that R. Abun was unacquainted with the fourth occasion on which this blessing was pronounced, namely after the reading of the Haftara, because this was of later institution. In the absence of any further information as to the wording of this constantly recurring benediction, we should naturally be entitled to assume that the wording was identical in all three cases, namely בונה ירושלים. case of the Grace after Meals, this is made clear by the Baraitha in Berakh., 48 b², in which the third benediction is referred to by its concluding words, בונה This name was already current in 100 C.E., for R. Išmael³, R. Eliezer and their contemporaries⁴ in discussing the formula of the benedictions of the Grace after Meals quote this one as בונה ירושלים. We find the same ending prevalent in the time of the Amoraim 5; and, with but few additions 6, it has the same form in the liturgy of to-day.

We also find the same ending in the Fourteenth Benediction of the 'Amidah. In Toss. Berakh., III, 25, it is cited as ירושלים; in Jer. Berakh., II, 5 a, l. 9 and in Midraš Psalm xxxi. 87, Jelammdenu (Jalkut to I Samuel ii, section 80) 8 it is quoted as בונה ירושלים. In Jer. Roš Hašana, IV, 59 c, 21 and in the sentence of R. Abun which was mentioned above, also in Midraš Psalm xxix. 2, Midraš Samuel xxvi. 3, Halakhôth Gedolôth (ברבות), VI), on the other hand,

it is called אלהי דוד (ו)בונה ירושלים. In this case it is true that the ending is the same, but we note the appearance of an additional phrase, the origin of which must undoubtedly have been due to some particular cause.

We may therefore be fairly safe in assuming that according to the formula of R. Abun, the end of the third benediction in the Evening service (which is the end of השכיבנו), must have been בונה ירושלים. It is true that our text of Jer. Berakh., IV, 8 c, 10 (the statement of R. Abun) does not run thus, but פורש סוכת שלום עלינו ועל עמו ישראל ירושלים. but R. Jesaia Trani 10 in quoting this passage gives the following wording for the concluding portions פורש סוכת שלום ומנחם ציון ובונה ירושלים. And Midras Canticum iv. 4, § 6 in a parallel passage to the Jerusalem Talmud 11, gives as the ending of all three benedictions. Gaon Sar-Šalom 12 of Sura and R. Amram 13, in the name of R. Natronai, knew and objected to the benediction in this form, which also occurs in a Geniza fragment of the Friday Evening service, recently published by Schechter 14. All this seems to prove most convincingly that השכיבנו in the Evening service originally ended with בונה ירושלים.

On the other hand there is a tradition to the effect that the ending contained an allusion to peace. R. Levi 15 says that the word with forms the end of three benedictions; namely the conclusion of the S'ma (הפורש סוכת שלום), the conclusion of the 'Amidah (עושה השלום), and the Priestly benediction וישם לך שלום. All parallel passages which without any doubt go back to one archetype, state clearly and definitely that the end of השכיבנו in the Evening service was שלום and that the last word was שלום. We are therefore bound either to overrule the opinion arrived at above, namely that the end of this prayer was בונה ירושלים, or else we must infer that the statements embody different uses or decisions of different schools in Palestine: for though we find בונה ירושלים combined with הפורש סוכת שלום, we never find שלום as the last word of the combination. It must also be borne in mind that all the

records which we have quoted show that those congregations, the liturgies of which are reproduced in the Palestinian Talmud and in the Midrašim of every description, were only acquainted with the ending הפורש, which they employed on week-days, festivals and Sabbaths, indifferently. It is nowhere hinted that the passage in Jer. Berakh., IV, 8 c, 10, was intended for Friday evenings and the eves of festivals only, even though that referring to the S'ma' in general cases has to be restricted to the Evening service only. But the 'Amidah in the same sentence is that of week-days, since this is the only one in which the ending אלהי דוד ובונה ירושלים can be found. case הבורש also must have been appropriated to week days, as Landshuth and Baer have already stated, even though this contradicts the universal custom of concluding השכיבנו on week-days with the words שומר עמו ישראל לעד.

For the elucidation of this point, as also for the general questions connected with the sentence , it is important to notice Midraš Psalm vi. 1, in Buber's edition 16. reason is there given, why פורש is added on the eves of Sabbaths and festivals, and שומר on week-days in the Evening service as an additional benediction, in contradistinction to the S'ma' in the morning. As Buber has already shown, Jer. Berakh., I, 3 c, 6 is the foundation of this statement. In this passage R. Joshua b. Levi quotes Psalm exix, verse 164 17, in order to explain the seven component parts of the Š'ma' and its blessings. This general statement is developed in the Midraš, but not, as one would expect, in consonance with the above-mentioned Palestinian usage (according to which the regular concluding formula for every day in the year, without exception, was הפורש), but curiously enough פורש is the ending for Sabbaths and festivals, and שומר for ordinary week-days. We will show later on that this was the Babylonian usage and it is therefore highly probable that the passage quoted from the Midras originated from some place following the Babylonian ritual. This passage, however, shows unmistakable signs

vas not read in the evening Š'ma'; this is perfectly clear, not only from the statement of R. Zidkiya b. Abraham 18, but also from the much older remark in the *Halakhôth Gedolôth* 19. Moreover, the passage in the Midraš says that this was the universal custom, and no particular place is mentioned. Is it perhaps possible that שומר was the concluding formula in Palestine also?

The oldest edition of the Midraš on the Psalms, several MSS., Jalkut Makhiri on Psalms vi. 3, and Abudraham, in quoting the passage (as already stated by Buber), simply contain the words מוסיף פורש סוכת שלום and say nothing about the ending שומר. Accordingly, the original wording of the Midraš (as Buber has also remarked) seems to have agreed with the Jerusalem Talmud and all the Midrašic literature, as regards the universal prevalence of the form הפורש. The passage was altered by later scribes in conformity with the usages of their particular countries. They simply added בשבת ויום טוב, ובחול שומר עמו ישראל 20, to the sentence. In support of this theory it should be noticed that in the Midras the variation for Sabbaths and festivals is mentioned first, and the rubric for week-days later. As far as our information reaches, שומר seems to have been unknown in Palestine.

Among the Geonim Sar-Šalom makes the following statement about this ending of אשכיבנו 21. He says, "you ask whether שומר is to be said on the evenings of Sabbaths and festivals? This is not the custom in our Academy, but שומר is substituted, and Kaddiš is recited immediately afterwards. But in other Synagogues and Congregations they say אומר, and afterwards ושמרו, which concludes this portion of the benedictions; ברוך לעולם, however, is said neither in the other Academy nor in the whole of Babylon." We see from this statement that in the majority of the Babylonian Synagogues and Congregations השביבנו terminated with שומר on week-days, Sabbaths, and festivals alike. It was only in the school called

in the school which was authoritative for the Gaon of Sura that שומר was said on Sabbaths and festivals. The questioner, who in my opinion knew only מבית בשות as the end of the benediction, is assured by the Gaon that the schools of Babylon must follow the ruling of בית רבינו. He does not apparently wish to force his own use upon the questioner, he does not even go so far as to recommend it, for this usage seems to have been an exception. Other evidence also seems to point to the fact that שוב was unknown in Sura. R. Natronai, who, as we have seen (notes 12 and 13), opposed the old concluding formula of בות רבינו for festivals. So also does R. Sar-Šalom; in this respect they only followed.

Thus we are brought face to face with two different usages in Babylon on Sabbaths and festivals, a fact which we see prevalent in Palestine also—בונה ירושלים, and פורם, and מורם the whole year. It is of special interest to note that only the two Academies which were authoritative for Sura observed the Palestinian usage, even though it be only to a partial extent. It is another indication of the approximation of the schools of Sura to those of Palestine, a tendency which can be clearly seen in other liturgical questions.

As a parallel to the two different conclusions of יהשכיבנו Palestine, we may notice a similar phenomenon in the blessing of the Grace after Meals which ends with בונה בונה. In a Baraitha in Talmud Berakh., 49 a 22, we read "how does the blessing בונה ירושלים end? R. Josê b. R. Judah says, With בונה ירושלים. But does not Rabbi teach in another Baraitha that one must not conclude with two statements? How was the question decided? R. Šešeth says, He who begins the prayer with the words ישראל החם על עמך should end with the words ישראל בונה ירושלים; but he who begins with בונה ירושלים should end with a man began with ישראל החם על ירושלים, he should nevertheless end with ישראל. As has just been shown, the concluding words

were fixed long before. Therefore R. Josê b. R. Judah (according to other authorities mentioned by Rabbinowicz, R. Josê or R. Joshua) must have had a special reason for altering the wording. He seems to have proposed the words מושיע ישראל instead of and not together with בונה ירושלים. The decision of the Babylonian Amoraim which approves one formula for certain occasions and the second for others supports this 23. The difference between the two endings is this; בונה ירושלים lays stress on the rebuilding of Jerusalem as a central point of the redemption, while מושיע ישראל singles out the national liberation of Israel. accordance with this the prayer itself was given a different form because רחם על ישראל was introduced instead of Jerusalem, which seems to have constituted the chief object of the prayer, as we see from the corresponding clause, ולירושלים. This form of the prayer must have obtained some support, for R. Abba in Berakh., 49 a says 24, "He who ends with the words מושיע ישראל is an ignorant man," and Rabh himself says 25, "that whoever does not insert the prayer for the restoration of the Davidic Monarchy in this sentence of the Grace after Meals has not acquitted himself of his obligation." He thus supported the statement of R. Eliezer²⁶, and it is probable that he as well as R. Eliezer had particular reasons for emphasizing the Davidic Monarchy.

In Post-Talmudic tradition we find מנחם ציון in the Grace after Meals, in addition to בונה ירושלים. R. Eliezer b. Joël Hallevi ²⁷, and R. Jacob b. Judah of London ²⁸, quote the form ברוך אחה יי מנחם ציון ובונה ירושלים. We also find the formula combined out of the two sentences so as to read formula combined out of the two sentences so as to read in Jalkut, II, 184 where Jer. Berakh., IV, 8 c, 10 is quoted ²⁹ (see above). A comparison with the ending בונה ירושלים in the Eighteen Benedictions shows that in Palestine, already in the time of the Amoraim, אלהי רור ובונה ירושלים (see above) existed in a more developed form, in accordance with R. Eliezer, who maintained that a reference to the Davidic Monarchy was to be included in

the parallel blessing of Grace after Meals. In this connexion it is especially important to note that the version of the Eighteen Benedictions 30 which was most probably current in Palestine, agrees entirely with the third passage of the Grace after Meals in respect of the rebuilding of Jerusalem. We may therefore assume that there were two forms also of בונה ירושלים in השכיבנו ; namely, one old ending which mentioned Jerusalem only, and a second, which added a reference either to the general redemption of Israel, מושיע ישראל, or to the Kingdom of Zion or David. In fact as we have seen (p. 799), R. Jesaia Trani quotes Jer. Berakh., IV, 8c, 10 with the wording: בקריאת שמע פורס סוכת שלום ומנחם ציוו ובונה ירושלים. This was the form which the benediction assumed in actual practice as we can clearly see from the Responsa of Sar-Šalom and Natronai (notes 12, 13), and from the fragment of a prayer-book 31.

The second blessing after the Haftara also points to a similar development; this blessing, in consequence of its ending בונה ירושלים, also belongs to the category which we are considering. In the Siddur of R. Amram 32, it ends with the words בונה ירושלים, so also in that of Maimuni 33. On the other hand in Soferim, XIII, 12, it runs thus בונה ירושלים It can be taken as certain that בונה ירושלים was the original, while the latter is the product of the same period and school which introduced the words מנחם ציון into the Grace after Meals, Evening service, and Eighteen Benedictions. The only difference is that in this case the two blessings are not parallel, but that one is a substitute for the other. Here, as in the Eighteen Benedictions there is a separate blessing for the Davidic Monarchy.

It is extremely curious that the ending בונה ירושלים in השכיבנו השכיבנו, which we have seen to be the old ending, is quite unsuitable to the prayer. For this prayer is cited already in Talmud Berakh., 4 b, by its initial word השכיבנו, and in Berakh., I, 4, it is the second of the two prescribed benedictions in the Š'ma'. It is a prayer for peaceful repose at night and for a safe awakening on the morrow. Its keyword was apparently שלום probably based on ראישו אשכבה ואישו (Ps. iv. 9). This implies that the clause praying for good counsel and help cannot have formed part of the original prayer either. Similarly such phrases as the prayer for protection against Satan, famine, and trouble seem rather out of place in this connexion which presupposes the completion for the work of the day when man is seeking repose. This is in spite of Ps. xci. 535, where the terrors of the night and the pestilence, but no other plagues are mentioned. What connexion can the words, "Guard our coming out and going in" have in the case of one who is going to sleep 36? For these reasons it seems not altogether improbable that the prayer in its original setting contained merely these words השביבנו יי אלהינו לשלום והעמידנו מלכנו לחיים ופרוש עלינו סוכת שלום עלינו. A similarly abbreviated form is preserved in the curious Geniza fragment published by I. Lévi 37, and also in the Persian Rite described by Elkan Adler 28. It should be noticed that the "spreading out of the canopy of peace" in the one version corresponds to the "keeping far the terrors of the night" in the other. Both refer to protection against Demons 39. This scope of the prayer is quite natural. According to the opinion of R. Joshua b. Levi 40, every one ought to recite the S'ma' upon his couch, even though he has already said it in Synagogue. The reason for this is given by R. Joseph 41, namely in order to repel evil spirits. therefore quite natural that private devotions at home conclude with the benediction, "May God spread the protecting canopy of peace over us."

But in the Synagogue, on the other hand, where the congregation frequently read the S'ma' and the benedictions belonging to it before nightfall, the above ending would scarcely have been suitable. In the united prayers of the whole congregation the common weal of all Israel should form the substance of the last prayer; and as the preceding benediction closed with the redemption of Israel, a reference to the rebuilding of Jerusalem was added as being appropriate 42. This formed the concluding portion as in the Grace after Meals. Therefore, in both cases, as also in the Geniza fragments, quoted above, which end מנחם ציון ובונה ירושלים, the individual pronounces Amen at the conclusion of this prayer, as is done in the case of the Morning S'ma', after the blessing of the Redemption 43. In the cases where הפורש was also retained for the communal prayer, this benediction was understood as the protection of the nation of Israel, and על עמו ישראל was added 44; in addition to this על ירושלים was, however, added by others as well 45. There were some again who united the original short formula הפורש סוכת שלום with that of the communal prayer. Thus arose פורש סוכת שלום ומנחם ציון ובונה ירושלים 46, the form which is quoted by the teachers in the name of the Jerusalem Talmud, and which occurs in the Geniza fragments 47. Since the Geonim of Sura in the ninth century opposed this composite ending, it would have originated not long before their time. However, it must have developed and been combined in Palestine, since it is repudiated by the whole of Babylon except Sura, and opposed by the teachers of Sura. It is in accordance with the Palestinian origin that the form is known to the Italian R. Jesaia Trani, and is also found in Geniza fragments.

In Babylon the simpler form שומר עמו ישראל ⁴⁸, was substituted for הפורש, as the metaphor was to many unintelligible there. Is was similarly used both on week-days and festivals indifferently as the concluding word of השכיבנו This seems to have been the general custom in Babylon (see p. 801). Elsewhere it is known but to very few communities. Although Abraham Jarhi describes it as Spanish ⁴⁹, it is quoted as characteristic only of Seville and Toledo in particular. In these towns, according to Abudraham, שומר was said both on Sabbaths and festivals ⁵⁰. In Sura, as we have seen,

cepted use, in spite of the general custom to the contrary. This became the general form of the prayer, and under its influence Midraš Psalm vi. 1, which originally only knew of מפורש, was remodelled.

NOTES

- ¹ Jer. Berakh., IV, 8 c, line 10:—חיים שכל הל תלפיות תל שכל הפיות בברכה בונה אלהי דוד ובונה מתפללין עליו בברכה בקרית שמע ובתפלה. בברכה בונה ירושלים, בתפלה עמו ישראל ועל ירושלים. בקרית שמע פורש סוכת שלום עלינו ועל עמו ישראל ועל ירושלים.
- י אולר... ואכלת ושבעה והבי ישמעאל אומר... ואכלת ושבעה והבעה והבעה אומר... וו ברכת הארץ, המובה ז וברכת זו ברכת הארץ, המובה ז וברכת זו ברכת הוימון, את יי אלהיך זו הזן את הכל, על חארץ זו ברכת הארץ, המובה ז... וברכת בונה ירושלים... Berakh., 48 b. It is true that Mekhilta, 19 a, Toss. Berakh., VII, 1, has ירושלים only, and not בונה ירושלים. Cf. Friedmann, in loc.
- שומר כל שלא אמר ארץ חמדה מובה ורחבה בברכת שלא אמר אמר אוים חמדה מובה ורחבה בברכת שיומר צריך שיוכור הארץ ומלכות בית דור בבונה ירושלים לא יצא ידי חובתו. נהום הזקן אומר צריך שיוכור כל. Cf. also the statement of R. Judah b. Bethera further on, and note Rabbinowicz. See also Berakh., 16 a.
  - ⁵ Berakh., 45 b, 48 b, 49 a; Sabb., 24 a; Jer. Berakh., I, 3 d, 73.
  - 6 Cf. L. Ginzberg in Nöldeke's Orientalische Studien, p. 624.
  - ישראל בונה בונה ירושלים . . . גואל ישראל . . . ברוך בונה ירושלים .
  - ⁸ Cf. לקדו מונג on Deut. iii. 23; Buber, 6a.
- % See Elbogen in Monatsschrift, XLVI, 1902, 349 sqq.; cf. also R. Samuel b. Hofni in Harkavy's יירוע לראשונים (דון אחה אומר בברכת אומר בברכת ירושלים ברוך אחה יי בונה ירושלים. פירוש בי"ח חפני כ"ץ, בסדר בוכות אומר בברכת ירושלים ברוך אחה יי אלהי דור בונה ירושלים. ולא פליגי. מי שאמר אלקי דור ברכות. ופליגי ברוך אחה יי אלהי דור בונה ירושלים. ולא פליגי ברוך לומר את צמח דור, ומי שמסיים בונה ירושלים צריך לומר את צמח דור, ומי שמסיים בונה ירושלים ער כאן לשונו שנונו ער כאן לשונו.
- יספר המכריע end of הדושי הענית on p. 13 a, ed. Livorno, p. 77 b, foot:— והכי גרסינן נכי בפרק הפלת השחר בירושלמי, בנוי לחלפיות תל שהכל פונים לו, תל שכל הפיות מתפללים עליו בברכה וקרית שמע ובתפלה. בברכה בונה ירושלים, בקרית שמע פורס כיכת שלום ומנחם ציון ובונה ירושלים, בתפלה אלהי דור ובונה ירושלים. Cf. Ratner, אהבת ציון וירושלים, I, 113.
- בקריאת שמע הוא אומר בונה ירושלים, בחשלים, בחשלים בברכת המוון בברכת המוון בברכת המוון בברכת המוון . See the exhaustive discussion of the question by I. Lévi (Revue des Études Juives, LIII, 1907, 232 ff.); Jalkut, II, 184, has: בקריאת שמע פורם סוכת שלום וגו'. This seems to me to indicate the process by which the present reading of the Jerus. Talmud arose. Originally the

text simply had פורש סוכה שלום and perhaps ונומר (see *infra*), in order to refer to the usual continuation of the prayer well known to all. But the copyists added the formula current in their own localities.

- ¹² Abraham Jarḥi in המנחיב, 23 b, § 3:—חוס סוכת יי פורס ברוך אתה יי פורס סוכת. שלום עלינו ועל עמו ישראל מנחם ציון ובניה ובונה ירושלים לפי שאין חותמין בשתים.
- ברך אמר רב נשרונאי גאון ז"ל בלילי ימים מובים שחותמין בשבועות בל גאון ז"ל בלילי ימים מובים שחותמין בישראל מנחם ציון ובונה ירושלים, אסור ברוך אתה יי פורס סוכת שלום עלינו ועל עמו ישראל מנחם ציון ובונה ירושלים, אסור . . . . לחתום כך . . . .
- ^{14} J. Q. R., X, 654: ועלינו ועל סוכת שלום יי הפורש ברוך אתה עלינו טוכת עלינו ברוך אתה יי הפורש אמן עלינו סוכת ייושלים אמן.
- רבי מני דשאב ורבי יחושע דסכנין בשם רבי לוי גדולי ברוק (פחל) בשלום. בשלום ומובות ונחמות שחקדוש ברוך הוא מביאן על ישראל חותמין בשלום. בשלום שכל הברכות ושובות ונחמות שחקדוש ברוך הוא מביאן על ישראל חותמין בשלום: . The statement is more carefully preserved in Deut. Rab. 5 (end):—אמר רבי לוי—ו אינן אלא בשלום, קריאת שמע חותמיהם של ברכות אינן אלא בשלום, קריאת שמע חותמיה בשלום חביב הוא השלום שכל חותמיהם של ברכות לוכן ברכת כהנים חותמת בשלום וישם לך שלום פורין סוכת שלום, החפלה חותמת בשלום, ברכת כהנים חותמת בשלום וישם לך שלום קורין (פר מודים בשלום חותמין בשלום הפורם סוכת שלום: אורין אורין בשלום הפורם סוכת שלום לע עמי שמע וחותמין פורם סוכת שלום על עמי שלום על עמי
- שבע ביום הללתיך, אמר רבי יהושע בן לוי, אלו שבע מצוח שבקריאת שמע, יוצר ¹⁶ ואהבה רבה שמע והיה אם שמוע ויאמר אמת ויציב וגאל ישראל. ולפי שאין מצות ציצית בערבית מוסיפין פורס סוכת שלום בשבת ויום מוב ובחול שומר עמו ישראל:
  - רבי יוסי ברבי אבין בשם רבי יהושע בן לוי על שם שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך.
- ישבלי הלקט $p.\ 21\ a,\ 51:$ שבלי אומריי, $p.\ 21\ a,\ 51:$ שבלי בלילה אלא אומריי בישרא אמרי פרשת ציצית אמרי אליהם אני יי אלהיכם אמר סח $Berakh.,\ I,$ end, and Responsa, No. 51.
- כי אחא רב שמואל בר יהודה אמר אמרי במערבא ערבית דבר דבר יי אחא הודה אמר אמר אמרי אמרים אמרים אל בני ישראל ואמרה אני יי אלהיכם אמרים אמרים אל שני יי אלהיכם אמרים אל שני יי אלהיכם אמרים אל שני יי שראל הכין נהיגין—: ועד השתא כמה מדינות בארץ ישראל הכין נהיגין ביום ובלילה ויאמר אינו נוהג אלא ביום: למימר באורתא וקא סברי שמע והיה אם שמוע נהיגין ביום ובלילה ויאמר אינו נוהג אלא ביום. See Zunz, Ritus, p. 83.

Simeoni (on Ps. exix. 92, § 478) and Jalkut Makhiri; neither of these authorities know any additions to the usual form, they deduce all other developments from Midraš Ps. vi. 1. It therefore seems that it is some Italian school which is responsible for the spreading of the above-mentioned statement of R. Levi. The Midraš must have reached the German schools from this source.

²¹ Siddur of R. Amram, p. 25 a, Malizor Vitry, 81, פררס, 55 d:—והכי אמר שר שלום גאון בלילי שבתות ובלילי ימים פיובים במעריב למימר (אומר V. P.) שומר עמו ישראל לעד (בישיבה V. P.) ובבית רבינו אין מנהג אלא תחת שומר עמו ישראל הותמין פורס סוכת שלום עלינו ועל ערת עמו (ועל עמו P. ועל כל עמו עלינו ועל ירושלים: ואין אומר אחריה כל עיקר אלא קרישא לאלתר ובשאר כנסיות ובשאר מקומות אומר שומר עמו ישראל לעד ואומר ושמרו בני ישראל וחותמין, אבל ברוך יי לעולם אין אומרים לא בישיבה אהרת ולא בבכל כלה. In Aaron ha-Kohen's אורחות היים, 61 c, § 2, about Friday אין מחזירין אותו דהכי אמר רב שלום גאון דבישיבה לא היו משנין לא בשבת ולא ביום מוב : שבלי הלקם עם ונותן משנין ונותן מעם לדבריו, p. 25 b, § 65, the entire Responsum runs somewhat differently:---שמר בשר שלום גאון זצ"ל בלילי שבתות ובלילי ימים מובים בערבית אין מנהג בישיבה ובבית רבינו שבבבל לומר שומר עמו ישראל לעד אלא חותמין פורש סוכת שלום ואנו דבגולה נקטינן כמנהג רבינו לפרוש על השלום משל ... למלך. The words ... ואנו occur also in פרום, 55 d, as a continuation of the Responsum, quoted first. Cf. also the Responsum in Mueller's חשובות גאוני מורח ומערב, No. 120, which is identical with that of R. Natronai in פרדס, 55 d and שבלי הלקט, p. 25 b, § 65. Cf. פרדס, p. 173.

תנו רבנן מהו הותם בבונה ירושלים ירבי יוסי ברבי יהודה אומר 49 a: — ששת פתה מושיע ישראל .... תניא רבי אומר אין חותמין בשתים .מאי הוי עלה . אמר רב ששת פתה מושיע ישראל . פתח ברחם על ירושלים חותם בבונה ירושלים . ברחם על עמך ישראל חותם בבונה ירושנים: .ורב נחמן אמר אפילו פתח ברחם על ישראל חותם בבונה ירושנים:

This was also the sense in which it was interpreted by the questioner in the Talmud, who remarked אין, בונה ירושלים לא בונה ירושלים. Of course the answer to this—לא אימא אף מושיע ישראל בונה ירושלים. לשביע ישראל דער און באל בעושיע ישראל בעושיע ישראל היא באל המוש בעושיע, אם בא לחתום מושיע ישראל ולא חתם בונה ירושלים בעין ירושלים:

Raši means that . . . . קא does not represent an addition, but merely a possible alternative. The in a call that R. José required both forms together; so, too, in the remark of R. Abba (Berakh., 49 a): ימישיע את ישראל בערת בברכת הארץ ומישיע את ישראל בבונה ירושלים הרי וה בורה יודשלים הוהם מנחיל ארצות בברכת הארץ ומישיע את ישראל בבונה יודשלים הרי וה בור: החותם מנחיל ארצות בברכת הארץ ומישיע את ישראל בבונה יודשלים הרי וה בור: וה בורה ווידשלים הרי ווידשלים בנונה ווידשלים הרי ווידשלים בערה ווידשלים הרי ווידשלים הרי

²⁴ See wording in footnote 23. R. Abba is the name of Rabh, as is well known. It is possible that since both he and R. Josê b. R. Judah, a much older contemporary, frequented the company of the Patri-

arch R. Judah, that this was the source whence Rabh learnt this greatly criticized concluding formula. But he could scarcely have dared to denounce an adherent as a council, in Palestine. His strictures must be assigned to his Babylonian period, when he formulated the text of the prayers and found some individual who represented and propagated R. José's views.

 ^{25} Berakh., 49 a, Jer., I, 3 d, 73:—ממר בר אילעא אמר רב יעקב בר אחא משום ברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים לא יצא ידי רבינו כל שלא אמר ברית ומורה בכרכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים.

²⁶ Berakh., 48 b (Baraitha, at foot) :-- אליעור אומר כל שלא אמר ארץ אין אמר בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים לא יצא ידי חובתו.

²⁷ ה"ברכות on ברכות, p. 32 c. Cf. Jer. Berakh., I, 3 d, 72.

28 Steinschneider's Festschrift, Hebrew part, 189, 191.

²⁹ Alfassi, on *Berakh.*, 49 a; R. Nissim, on the additions for Sabbath: see also Ašeri, on *Berakh.*, 48 b, No. 22, and שבלי הלקש, § 94, p. 34 a, by R. Jesaia.

יי אלהינו ברחמיך על ישראל עמך ועל ירושלים עירך וער משיח צדקך ברוך אחה יי ציון משכן כבודך ועל היכלך ועל מעונך ועל מלכות בית דור משיח צדקך ברוך אחה יי אלהי דור בונה ירושלים: אלהי דור בונה ירושלים: אלהי דור בונה ירושלים: So, too, a Geniza fragment in the Revue des Etudes Juives, LIII, 1907, 238, 4, though the end is wanting there. So also Saadyah (Landshuth, עמודי העבודה קף 287), and, later, the Persian rite described by Adler, J. Q. R., X, 610, but this contains the ending בונה בונה Samuel b. Jahya al-Magghrebi (c. 1200) quotes from the 'Amida, האיבה שופטינו כבראשונה ויועצינו כבחלה ובנה ירושלים עיר קרשך בימינו ונחמנו, See Schreiner, Monatsschrift, 1898, XLII, 173, note 3. Schreiner rightly points out that this passage is quoted from memory, because Samuel was previously a Jew. Unless he confused the 'Amidah with Grace after Meals, he must have known this text for the Fourteenth Benediction.

שים Published by I. Lévi, Revue des Études Juives, 1907, LIII, 235:—נשכבה בשלום ונקיצה בשלום ופחד בלילות אל ימשל בנו ברוך אתה יי הפורס סוכת שלום עלינו בשלום ונקיצה בשלום ופחד בלילות אל ימשל בנו ברוך אתה יי הפורס סוכת שלום אמן: .

³² P. 29 b:—יחם על ציון כי היא בית חיינו ולעגומת נפש תנקום נקם מהרה בימינו ברוך אתה יי בונה ירושלים:

- ולעגומת נפש תושיע מהרה בימינו ותבנה מהרה ברוך אתה יי בונה ירושלים:

³⁴ The editions, Abraham b. David and Maimuni (הזכוח חזלה, XII, 15) have אים ביון See Mueller's Commentary, p. 184.

35 יעוף יומם מדבר באפל יהלך. לא תירא מפחד לילה מחץ יעוף יומם

³⁶ Existed already in the times of the Geonim: שערי תשובה, 349:— וששאלתם בלילי יום מוב אם אומרים ושמור צאתנו ובאנו.

משכבה בשלום ונקיצה בשלום ופחר פחרש פורד בשלום ונקיצה בשלום ונקיצה בשלום ופחר פורד בלילות אל ימשל בנו ברוך אתה יי הפורס סוכת שלום עלינו ועל עמו ישראל מנחם ציון ובונה בלילות אל ימשל בנו ברוך אתה יי הפורס סוכת שלום עלינו ועל עמו ישראל מנחם ציון ובונה .

השכיבנו יי אלהינו לשלום והעמידנו מלכנו לחיים — השכיבנו יי אלהינו לשלום והעמידנו מלכנו לחיים שנאמר וישב עמי בנוה שלום ונומר ברוך הפורס ולשלום ופרוס עלינו ס"כת שלום כדבר שנאמר וישב עמי בנוה שלום עלינו על יהושלים עיר הקודש: . The form was longer on week-days (p. 609). Cf. קובץ תשובות הרמ"בם, 52 d.

- שבות find no other trace of the metaphor of the "Canopy of peace." מרש is used in the Bible of the spreading of the roof of a tent, which was rolled or folded, or of a dress; it is also employed in the case of wings. The outspread roof of a tent is a חברה, and the verb שבום used in the same meaning. The commentators compare Ps. ev. 39, דו מוכה בש ענן למסך, על מסך בית המרבש, VI, 52) ומוכה וה the Pesikta (Jellinek, בת המרבש, VI, 52) is used with reference to the protection against Demons, and R. Levi (comparing Isa. iv. 6 כמברתו יסך לך או מוכה הקרוש ברוך הוא מסיך עליו מן המזיקן: כל מי שמקיים... Says: מצות סוכה הקרוש ברוך הוא מסיך עליו מן המזיקן: מום Buber's note. Can ישבוש שלמיה ביני וביניך (Gen. xvi. 5), have some connexion with the reference in the prayer? Cf. Amram, 43 b, Isa. lxvi. 12.
- 40 Berakh., 4 b, foot: שמע שמע שה של של קל לוי אף על פי שקרא אדם קריאת שמע בן לוי אף על פי שקרא . בבית הכנסת מצוה לקרותו על ממתו
- 41 Jer. Berakh., I, 2d, 50: דבי הונא בשם רב יוסף מה מעם אמרו ארם צריך. ביהוג בשביל להבריח את המזיקין:
- ⁴² Berakh., 4b describes השכיבנו as a אריכהא, which precludes any supposition of its having been a prayer against demons.
- ⁴³ Midraš Psalm xix. 7, states, with reference to Moses on Sinai:— כשהיה שומע קריית שמע קורם לחפלה היה יורע שהוא יום, וכשהיה התפלה קורמת ללה: It must therefore have been a local custom, in the district where this Midraš was composed, to say in the evening the 'Amidah before the S'ma' and its benedictions. See Buber's note.
- ⁴⁴ So the Geniza fragment published by Schechter in J. Q. R., X, 654:— אמן, הפורש סוכז שלום עלינו ועל עמו ישראל ובונה ירושלים אמן, and the Geonim of Sura (see footnote 21), and Saadyah (see Bondi, Der Siddur des R. Saadia Gaon, p. 27) all agree on this point.
  - ⁴⁵ Jer. Berakh., IV, 8 c, 13:--שורש סוכת שלום עלינו ועל עמו ישראל ועל ירושלים--
  - ¹⁶ See above, p. 799.
- ⁴⁷ When once the ending was adopted for the communal prayer, other petitions were introduced, and thus the whole increased in length.
- שמו points to the fact that the sentence was introduced at a time when הפורש no longer referred to protection against demons on the part of the individual, but, by the addition of זעל עמו, to the protection of the whole community against harm in general.
- אם המנהיג פ. 23 b, $\S$ 3, about Friday evenings: אמנהיג המפרד שחותמין שומר פער ישראל ישימחו השמים והגל הארץ וכו' ברוך אחה יי עמו ישראל ואומרים ושמרו בני ישראל ישימחו המולך וכו' ברוך המולך וכו' . Neither Judah Barceloni in ספר העתים, 172, nor Isaac Giat in שערי שמחה, 1, 61 a, knew of this.
  - סור 50, § 267, only mentions Toledo.

A. Büchler.